

Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine

TOMISLAV MARKUS

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor analizira pet prijedloga zakonskih osnova koje su u toku 1849. izradili odbori imenovani od Sabora Hrvatske u lipnju 1848., te jednu osnovu Prosvjetnog odsjeka Banskog vijeća. Osnove se odnose na uređenje županija, hrvatsku vladu, Sabor, odnos Hrvatske prema Austriji, narodnu vojsku i školstvo i predstavljaju značajan izvor za proučavanje hrvatskog nacionalizma u razdoblju 1848.-1849. Njihov se sadržaj analizira u sklopu tadašnjeg hrvatskog nacionalnog pokreta, odnosno njegovih političkih, društvenih i prosvjetnih ciljeva i napora.

I. Uvod

Stvaranje samostalne mađarske vlade u ožujku 1848. onemogućilo je hrvatskoj politici daljnje oslanjanje, tipično za razdoblje prije 1848., na Bečki dvor i njegovu nesankciju protuhrvatskih zaključaka Sabora Mađarske. Nova je mađarska vlada imala vrlo velike ovlasti, a mađarski je palatin vršio kraljevsku vlast, jer kralj nije prebivao u Pešti. Time su nemađarski narodi u Translajtániji došli u još nepovoljniji položaj nego prije 1848., jer su mađarski političari priznavali samo osobnu ravnopravnost građana, a ne i nacionalnu ravnopravnost. Odbijali su priznati ne samo političku, nego i kulturnu i vjersku autonomiju nemađarskim narodima, plašeći se da bi ona dovela u pitanje jedinstvo mađarske države. Identificirali su Ugarsku i Mađarsku i smatrali da svi građani Translajtánije moraju koristiti mađarski jezik u javnim poslovima, bez obzira na nacionalnost.

Hrvatski političari nisu, za razliku od mađarskih, nastojali nove političke slobode iskoristiti za potpuno osamostaljenje svoje zemlje, jer u provedivost takve mogućnosti nisu vjerovali. Nastojali su postići stvaranje autonomne hrvatske vlade, teritorijalno jedinstvo zemlje na temelju priključenja Dalmacije i Vojne granice Hrvatskoj, te redovno sazivanje Sabora. Hrvatska je politika računala, u ožujku i većem dijelu travnja 1848., u mogućnost izbjegavanja hrvatsko-mađarskog sukoba i pomirenja dvaju naroda, ali uz uvjet mađarskog priznanja ne samo hrvatske autonomije, već i ravnopravnosti svih naroda u Translajtániji. No, mađarska nacionalna isključivost i negiranje činjenice o više-nacionalnom sastavu istočnog dijela Monarhije, u kojoj su Mađari bili manjina

stanovništva, onemogućili su bilo kakav dogovor. Ban Jelačić, kojeg je, kao vojnika i čovjeka popularnog u narodu, imenovao Dvor, naredio je hrvatskim oblastima 25. travnja 1848. prekid svih službenih veza s peštanskom vladom. To je bio presudan trenutak u tadašnjom hrvatskom nacionalnom pokretu, kada je prekinuta višestoljetna politička veza Hrvatske i Mađarske. Hrvatskoj je politici sada preostao pokušaj povezivanja s ustavnim austrijskim pokrajinama, kao i suradnja sa srpskim pokretom iz južne Mađarske, koji je, u svibnju 1848., proglasio autonomnu državu – Vojvodinu srpsku – na području Banata, Bačke i Srijema. U to je vrijeme Dvor formalno podržavao mađarsku vladu, zbog prisutnosti brojnih mađarskih jedinica u sastavu austrijske vojske u sjevernoj Italiji, gdje je u ožujku 1848. izbio separatistički ustanak.

Sabor Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji je počeo s radom 5. lipnja 1848. u Zagrebu, formulirao je temeljne ciljeve hrvatske nacionalne politike. Potvrdio je sve Jelačićeve odluke iz travnja i svibnja 1848., uključujući i onu o prekidu državno-pravnih veza s Mađarskom. Donio je zaključak o potrebi stvaranja autonomne hrvatske vlade, pripojenja Dalmacije sjevernoj Hrvatskoj i priključenja Hrvatske ustavnim austrijskim pokrajinama uz očuvanje njezine pune unutarnje autonomije. Središnjim austrijskim organima – parlamentu i njemu odgovornoj vladi – priznate su ovlasti u vanjskim, financijskim i vojnim poslovima. Priznanje zajedničkih poslova kao nužnog uvjeta za povratak jedinstva Monarhije zastupnici su tražili u postavljanju uvjeta za pomirenje s Mađarima. Sabor je donio zaključak o povezivanju Hrvatske sa susjednim južnoslavenskim – slovenskim i srpskim – krajevima u jednu političku cjelinu, ne upuštajući se u konkretnija određenja njihove povezanosti. U lipnju 1848. u hrvatskoj se javnosti javlja ideja austroslavizma, ponikla još prije 1848. u češkoj sredini, po kojoj je očuvanje, ali i preuređenje Austrije na temelju ravnopravnosti i autonomije svih njezinih nacija u interesu, prije svega, malih slavenskih naroda, nespornih za potpuno osamostaljenje. Od ljeta 1848. austroslavizam je postao jedno od temeljnih značajki hrvatske politike i označavao je kompromis između nemogućnosti potpunog osamostaljenja Hrvatske s jedne i odbijanja mađarske dominacije s druge strane. Zastupali su ga svi najznačajniji hrvatski javni djelatnici i organi, poput bana Jelačića, Banskog vijeća, županijskih i gradskih oblasti, društva »Slavenska Lipa na slavenskom Jugu«, te zagrebački listovi *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, *Agramer Zeitung*, *Saborske novine*, *Slavenski Jug* i, kasnije, *Südslavische Zeitung*. Do promjena u raspoloženju hrvatske javnosti dolazi krajem 1848. i početkom 1849., kada centralistička i germanizatorska orijentacija Dvora i vlade postaje sve izraženija, posebno u Oktroiranom ustavu iz ožujka 1849.

Jačanje centralističke orijentacije središnjih austrijskih političkih čimbenika izazvalo je negativnu reakciju hrvatske javnosti, koja, u siječnju i veljači 1849., prelazi u opoziciju prema vladi, ali ne dolazi do stvaranja grupacija ili stranaka s antiaustrijskim programom. Hrvatski listovi, društva i oblasti i dalje zastupaju ideju preuređenja Monarhije u interesnu zajednicu suverenih nacija u kojoj bi i teritorijalno ujedinjena Hrvatska mogla osigurati nesmetan nacionalni razvitak. Usamljeni pokušaji pojedinaca za postizanje sporazuma s Mađarima na antiaustrijskoj osnovi, poput urednika *Slavenskog Juga* Dragutina Kušlana, nisu imali nikakve podrške u hrvatskoj javnosti. Javlja se tek ideja o sazivanju odgođenog Sabora Hrvatske, koji bi trebao odrediti odnos Hrvatske

prema Austriji, jer su političke prilike doživjele znatnu promjenu od ljeta 1848. godine. Hrvatska je javnost bez izuzetka odbacila Oktroirani ustav neposredno nakon njegovog donošenja, zbog njegovih centralističkih i germanizatorskih obilježja, zaobilaženja hrvatske autonomije po kojoj samo Sabor ima pravo proglašavati ustav i zakone i zbog neriješenog pitanja teritorijalnog ujedinjavanja hrvatskih zemalja. Veliko je nezadovoljstvo izazivala politika austrijske vlade u zaposjednutim područjima Translajtanije, u kojoj su favorizirani konzervativni mađarski magnati i suzbijane težnje za nacionalnom autonomijom Srba i Slovaka. No, ubrzo nakon donošenja Oktroiranog ustava u hrvatskoj javnosti dolazi, zbog spoznaje jakosti konzervativnih snaga oko vlade i bečkog dvora, do sve većeg podvajanja u shvaćanju načina kako bi Hrvatska mogla zaštititi svoje nacionalne interese. Manji dio javnosti, okupljen u proljeće i rano ljeta 1849. oko lista *Agramer Zeitung*, a od srpnja 1849. i oko *Narodnih novina* (ranije: *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*) smatrao je da je manje loš izbor popuštati pred pritiscima iz Beča i nastojati ostvariti bar dio nacionalnih ciljeva u suradnji s austrijskom vladom. No veći dio javnosti odbijao je priklanjnje Hrvatske centralističkoj politici vlade, nadajući se da će doći do izmjene postojećeg smjera u korist austroslavističkih i konfederalno-federalnih koncepcija o preuređenju Monarhije. Izmjena službene politike prema Hrvatskoj nastojala se postići i neposrednim kontaktima s kraljem, bilo isticanjem hrvatske autonomije i teritorijalne cjelovitosti, bilo potrebom rješavanja nacionalnog pitanja u Translajtaniji i reformama u Vojnoj granici.

Stvaranje zakonskih osnova u prvoj polovici 1849. svjedoči da je najveći dio hrvatske javnosti bio protiv priznanja nadležnosti austrijske vlade u Hrvatskoj ako ona prethodno ne zajamči hrvatsku autonomiju. Sve su osnove polazile, same po sebi, od ideje o potpunoj unutarnjoj autonomiji Hrvatske u koju se bečka vlada ne može samovoljno miješati, nego može samo obavljati određene – vanjske, vojne i financijske – poslove, koje se ustanove međunacionalnim ugovorom Kraljevine Hrvatske i austrijske vlade, odnosno vladara kao austrijskog cara i hrvatskog kralja. No sudbina hrvatske autonomije nije se odlučivala u osnovama i planovima hrvatskih političkih organa, nego u događajima na mađarskom ratištu i odnosu političkih i vojnih snaga u srednjoj Europi. Nakon masovne ruske vojne intervencije došlo je, u kolovozu 1849., do sloma mađarske revolucionarne vojske. Na Jelačićev zahtjev Banskó je vijeće moralo krajem kolovoza 1849. pristati na proglašenje Oktroiranog ustava u Hrvatskoj i Slavoniji. Od tada će sve bitne odluke o političkom i društvenom razvitku Hrvatske donositi bečko središte, koje nije niti pomišljalo na ozbiljno razmatranje eventualnog prihvaćanja zakonskih osnova hrvatskih saborskih odbora. Svojom jasnom idejom o punoj unutarnjoj autonomiji Hrvatske, koja međunacionalnim ugovorom dobrovoljno priznaje samo ograničene ovlasti austrijske vlade, osnove su bile izravno suprotstavljene centralističkoj politici središnjih bečkih političkih čimbenika i morale su ostati mrtvo slovo na papiru.

U središtu pozornosti Sabora 1848. bila su državno-pravna i politička pitanja, posebno pitanje hrvatske autonomije i teritorijalne cjelovitosti, te odnosa Hrvatske prema Mađarskoj i Austriji. Teške političke okolnosti uvjetovale su da je pitanje unutarnje modernizacije zemlje i stvaranja novih javnih institucija, koje bi Hrvatskoj osigurale brži društveni, kulturni i privredni napredak, ostale

zanemarene. Odnos prema Austriji ostao je vrlo uopćeno definiran i nije doživio jasnu razradu. No Sabor je bio svjestan velikog značaja ovih pitanja od čijeg je rješenja zavisio dugoročni razvitak hrvatskog nacionalizma. Stoga je imenovao nekoliko odbora, koji su trebali, nakon odgode rada Sabora početkom srpnja 1848., nastaviti s radom i pripremiti zakonske osnove o temeljnim društvenim i državnim institucijama, te odnosu Hrvatske prema Austriji. Imenovani su odbori za izradu zakonske osnove o 1. vladi, 2. saboru i zakonodavstvu, 3. financijama i privrednim pitanjima, 4. poljodjelstvu i urbarijalnom pitanju, 5. školstvu i vjerozakonu, 6. narodnoj vojsci, narodnoj straži i obrani zemlje, 7. uređenju županija, 8. uređenje Vojne granice i 9. odnosu Hrvatske prema Austriji.

Odbor za Vojnu granicu u potpunosti je završio je svoj rad još u lipnju 1848. i predložio Saboru zaključke o reformama graničarskog sustava, koje je Sabor, pod imenom »Ustav krajiški«, prihvatio.¹ Svoj je rad djelomično obavio i odbor za urbarijalno pitanje, jer je Sabor odlučio potvrditi faktično već ukinute kmetske odnose u hrvatsko-slavonskom Provincijalu i ujedno seljacima podijeliti korištenje tzv. manjih kraljevskih prava. No seljaci nisu dobili alodijalnu zemlju, a vlasteli je garantirana odšteta za ukinuta kmetska podavanja.² Ove su osnove u historiografiji dobro poznate i često obrađivane, jer pripadaju u neposrednu djelatnost Sabora. No zakonske osnove saborskih odbora iz 1849. znatno su manje poznate i korištene u historiografiji, a neke, poput osnova o uređenju županija, vladi i Saboru, potpuno zanemarene. Ukratko su analizirane tek osnove o narodnoj vojsci³ i o odnosu Hrvatske prema Austriji.⁴ I u vrijeme svojeg donošenja nisu izazvale značajniju pozornost, zbog nepostojanja izgrađene javnosti i javnog mnijenja koje bi nadgledalo djelatnost političkih organa u tadašnjoj Hrvatskoj. Čak niti Banskoo vijeće, koje je, nakon Jelačićevog odlaska u rat, postalo vrhovni upravni organ u zemlji, nije smatralo potrebnim redovito obavještavati javnost o svojim postupcima. Takvu su potrebu još manje osjećali saborski odbori. Iz tog razloga nema gotovo nikakvih novinskih vijesti iz kojih bi se mogla pratiti djelatnost pojedinih odbora. Osnove su, osim toga, ostale mrtvo slovo na papiru, jer nikada nisu nastale povoljne okolnosti za njihovo ostvarenje. Zbog spomenute zanemarenosti zakonskih osnova iz 1849. u ovom će se radu pozornost posvetiti osnovama iz 1849. i to o županijama, vladi, saboru, odnosu prema Austriji, narodnoj vojsci i školstvu. Osnovu o privrednim pitanjima, ukoliko je uopće izrađena, nisam uspio pronaći. Osnove su razmatrane prema vremenu njihovog nastanka.

¹ *Zapisnik*, XXVI./28.-29.

² Isto, XXVII./28.-29 i XXVIII./29.-30.

³ Iskra Iveljić, *Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine* (dalje: *Pokušaj stvaranja*), u: *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP) 24 (2), Zagreb 1992., 55.-56. Autorica ukratko analizira osnovu o narodnoj vojsci i zaključuje da je ona izražavala austroslavističke ideje o preuređenju Habsburške monarhije i o očuvanju hrvatske autonomije unutar nje.

⁴ P. Korunić, *Hrvatski program*, u: PP 11, 228.-229. Dr. Korunić razmatra Osnovu u cjelini hrvatske političke misli toga vremena i njezinih temeljnih ideja, poput austroslavizma, federalnog i konfederalnog načela, prirodnog i povijesnog prava, etničkog i nacionalnog načela, parlamentarizma i političkih sloboda građanskog društva itd.

II. Zakonske osnove Saborskih odbora i Banskog vijeća

II. 1. Zakonska osnova o uređenju županija

Do 1848. tri hrvatske (Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka) i tri slavonske (Virovitička, Požeška i Srijemska) županije bile su staleške ustanove i plemićke zajednice (*universitas nobilium*) s administrativno-sudskim pravima i teritorijalnom samoupravom. Brinule su se za održavanje reda, javne radove, obranu na svojem području i razrez porca. Na čelu županije bio je veliki župan (*supremus comes*), uglavnom istaknuti plemić u svojoj županiji sa značajnim zemljišnim posjedom, koji je obavljao upravne sudske i vojne poslove u županiji. Velike župane imenovao je kralj, osim u Varaždinskoj županiji, gdje su grofovi Erdödy imali nasljedno pravo na mjesto velikog župana. Hrvatske su županije birale dva zastupnika u Sabor Hrvatske, a slavonske i u Sabor Mađarske. Budući da u Hrvatskoj prije 1848. nije postojalo makar i ograničeno biračko pravo, samo su županije, uz kraljevske gradove, predstavljale politička tijela s utjecajem na zakonodavstvo.⁵ U toku 1848.–1849. hrvatske i slavonske županije nisu se izmijenile po svojoj unutarnjoj strukturi, jer su i dalje zastupale pretežno plemićke interese i povremeno provodile represalije, uz vojnu asistenciju, prema seljacima, ako su odbijali plaćati porez ili napadali vlastelinsku imovinu. Gradanska inteligencija uspjela je ostvariti određeni utjecaj tek u pojedinim županijama, poput Zagrebačke i Križevačke.⁶ Stoga su pojedini zagrebački listovi napadali održavanje zastarjele upravne organizacije županije, kao i Bansko vijeće, koje se nije potrudilo takvo stanje promijeniti.⁷

Za predsjednika odbora za uređenje županija Sabor je izabrao poznatog političara iz Požeške županije Josipa Bunjika, a za članove Šišmana Vojkijca, Janka Čegela, Antuna Rubida, Ferdinanda Žerjavića, Petra Očića, Todora Đurđevića, Josipa Egersdorfera, Antuna Nemčića, Petra Maljevca, Mirka Šandora, Živka Blažekovića, Pavla Petrovića, Petra Horvata i Stjepana Cara.⁸ Odbor je izradio Osnovu do siječnja 1849., ali nisam našao podatke da li ju je Bansko vijeće odmah poslalo, kao u slučaju osnova o vladi, saboru i narodnoj vojsci, hrvatskim oblastima i saborskim zastupnicima na razmatranje.⁹ Osnova počinje s razmatranjem općeg stanja u hrvatsko-slavonskim županijama. Osnovni je cilj odbora bio da »naznači i opredeli ono, što je tečajem vremena samo po sebi staro, dakle s toga već tako slabo postalo, da se i u buduće nikako uzdržati nemože, – potom da zabacivši ono, što ni duhu vremena niti sadanjim potreboćam neodgovara, na mesto toga potrebite popravke uvede...« Odbor je, dakle, pošao od uvjerenja koje će u hrvatskoj javnosti postati još izrazitije nakon teškog iskustva s bečkim centralizmom u idućim godinama, da su

⁵ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1985., 212.–219.

⁶ Josip Adamček, *Narodne straže 1848–1849.*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1963.

⁷ *Slavenski Jug* (SJ), 10. VII. 1849./85 i 11. VII. 1849./86.

⁸ *Zapisnik*, XV.114.

⁹ Tekst Osnove o uređenju županija u: Hrvatski povijesni muzej, Zbirka stampata 1849./IV C–G 1776.

županije svojevrsna nacionalna institucija, koja je nužna za zaštitu nacionalnih interesa i politički i društveni napredak hrvatske nacije. Osnova ističe, u tom smislu, da su županije do 1848. bile jedino jamstvo ustavne slobode, jer su mogle birati zastupnike u Sabor Hrvatske i time bitno utjecati na postupak donošenja zakona. No, nastavlja Osnova, europski događaji od pariške revolucije u veljači 1848. promijenili su u temelju karakter županija, jer je uvedeno ograničeno pravo glasa. Zastupnike u Saboru Hrvatske 1848. mogli su birati punoljetni stanovnici s mjestom prebivališta u Hrvatskoj i nepokretnom imovinom, a zastupnik je mogao biti svaki pismeni muškarac s navršene 24 godine, bez obzira na društvenu pripadnost ili vjeroispovijest.¹⁰

Osnova zatim prelazi na iznošenje osnovnih podataka o županijskom ustrojstvu do 1848. Za županiju navodi da je posebna politička jedinica, na čijem je čelu veliki župan, i koja obavlja pravosudne, građanske i privredne poslove na svojem teritoriju. Opisuje dužnost velikog župana, podžupana, bilježnika, sudaca i ostalih županijskih službenika. Osnova ističe činjenicu uske povezanosti sudačke i upravne vlast u županiji, što je neodrživo sa stajališta moderne odvojenosti upravno-političkog od sudsko-krivičnog procesa donošenja odluka. Osnovna je svrha moderne ustavnosti, ističe Osnova, pružiti svim građanima jednaku zaštitu pred zakonom i spriječiti nasilje od strane upravnih činovnika. Osim toga, svaki službenik mora biti pravno odgovoran za svoje službene postupke, i to onima koji su ga imenovali na određeno mjesto. Stoga je potrebno odvojiti sudačku od upravno-političke vlasti u županijskim organima i osigurati njihovu međusobnu samostalnost. Osnova dalje prelazi na pitanje odnosa općine i županija, smatrajući da je uređenje općina na ustavnoj i slobodnoj osnovi uvjet za slobodno uređenje županija, i navodeći poželjan broj stanovnika u pojedinim općinama.

Osnova prelazi na nabranje dosadašnjih glavnih poslova županija, posebno ističući važnost razrezivanja poreza, gradnju cesta, opskrbu vojske i liječničku i veterinarsku službu. Navodi se kako osnovne županijske poslove ne može obavljati niti »kollegium«, niti »korporacija«, jer »kollegialno upravljanje... odgovornost pojedinih činovnikah izključuje, a obće mnenje tamo teži, i narav stvari već po sebi iziskuje, da upravljajući činovnici budu odgovorni«. Mjesto velikog župana trebalo bi zadržati uz novi naziv »upravitelj pokrajine, tj. županije«, s tim da bi se trebalo ukinuti nasljedno pravo obitelji Erdödy na mjesto velikog župana Varaždinske županije. Od ostalih značajnih mjesta u županiji navode se podžupan, bilježnik, jedan izvjestitelj za političke, i jedan za privredne poslove, nekoliko pisara, zemljomjerac, liječnik, blagajnik, kontrolor i jedan političko-privredni povjerenik u svakom okružju županije. Imenovanje upravitelja županija ostavlja se, kao i do tada, kralju, dok bi sve ostale službenike birala domaća hrvatska vlada, kojoj će biti odgovorni.

Osnova ukazuje na važnost skupština županija, osobito u slučaju sastavljanja reprezentacija, kojima su županije protestirale protiv neke nezakonite odluke kralja ili vlade u razdoblju prije 1848. No, s vremenom se te skupštine izgubile značaj, jer su na njima počele prevladavati lokalni ili osobni interesi. Skupštine treba i nadalje uzdržati, jer nesumnjivo postoje poslovi koji se ne tiču

¹⁰ Usp. »Naredbu o pozivanju i zastupanju sabora kraljevinah Dalmacije, hrvatske i Slavonije« (HDA, ZS I, 1848./131.-136).

pojedine općine ili okruga, nego cijele županije. Skupštine bi morale, na temelju suglasnosti svojih članova, odlučivati o najvažnijim privrednim i društvenim pitanjima na području svoje županije, poput napretka trgovine, obrta i poljoprivrede, modernizacije školskog sustava, održavanja prometnica i sl. Više se ne predviđa slanje protestnih reprezentacija kralju, jer bi županije sve žalbe upućivale domaćoj autonomnoj hrvatskoj vladi. Time bi se politički kontakt kralja i županije sveo isključivo na imenovanje upravitelja (velikog župana). Županijska skupština mogla bi hrvatskoj vladi slobodno iznijeti svoje zamisli i prijedloge o poboljšanju privrednog i političkog stanja u županiji, ali ne bi imala pravo sama donositi zakone ili ih odbacivati. Skupštine su važne i zbog posljedica svojeg djelovanja, jer »čim je veći broj onih, koji uticaju svojim uplivom i poslenostju u upravljanje javnih poslovah, tim širji postaje prostor, na kom se razvija i uzvišuje duh narodni. Sredstvom skupštinah učvrstjuje se krepost građanska, jer se tim pruža prilika, factorom skupštinah svoje mnenje javno izraziti, a izrazi ovi deluju moralnom silom na skupštinu, da se skloni na primljenje predlogah i odlukah smerajućih na promicanje obćega blagostanja«. Na kraju odbor preporučuje zadržavanje županijskih skupština i napominje da nisu analizirani svi bitni problemi, jer osnovu za njih treba dati Sabor Hrvatske.¹¹

Temeljna je, dakle, ideja Osnove o uređenju županija da županije treba, kao staru nacionalnu instituciju, očuvati i prilagoditi idejama novog doba – posebno ideji nacionalizma i javnosti. Neizvjesne političke okolnosti, kao i teško iskustvo ranijeg razdoblja, u kojem je hrvatski nacionalizam bio izvrnut germanizatorskom i/ili mađarizatorskom pritisku, svakako je utjecalo na uvjerenje da je potrebno, ali i moguće postići unutarnju modernizaciju županije – kao domaće hrvatske ustanove – na temelju ograničenih reformi. Tek će kasniji društveni razvitak u sjevernoj Hrvatskoj, od 1860. dalje, dovesti do spoznaje o nemogućnosti ograničene i umjerene reforme zastarjelog županijskog upravnog i političkog sustava. Osnova, u tom smislu, predstavlja pokušaj pomirenja starih društvenih institucija, koje treba očuvati radi bolje zaštite hrvatskih nacionalnih interesa i potrebe društvene afirmacije ideja nacionalizma, političkih građanskih sloboda i javnog mnijenja. Reformirana županija trebala je postati upravnim i političko-organizacijskim temeljem autonomne hrvatske države i jedan od bitnih pokretača modernizacije zaostalog hrvatskog društva. No, ostaje upitno, usprkos napomeni sastavljača o neisticanju svih problema, zašto Osnova ne spominje problem županijskih izbora, jer su županije još uvijek, u vrijeme sastavljanja Osnove, bile, u osnovi, plemićke institucije.

II.2. Osnova o Hrvatskoj vladi

Prije 1848. Hrvatska nije imala, kao niti Mađarska, svoju odgovornu parlamentarnu vladu. Izvršne poslove obavljao je djelomično kralj, a djelomično

¹¹ U saborskim zaključcima, odnosno u čl. XV/1848., ne spominje se odbor za izradu Osnove o slobodnim kraljevskim gradovima. No, čini se da je taj zadatak dobio isti odbor, koji je izradio Osnovu o županijama, jer su *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* objavile prvi dio osnove o gradovima (NDHS, 23. I. 1849/10), ali je uredništvo, u idućem broju, napomenulo da ne može objaviti nastavak, jer je saborski odbor odbacio Osnovu i odlučio sastaviti novu (NDHS, 25. I. 1849./11). O eventualnoj izradi te nove Osnove nisam našao nikakve podatke.

Ugarsko namjesničko vijeće. Samo u razdoblju 1767.-1779., u okviru terezijanskih centralističkih reformi, postojalo je Kraljevsko vijeće za Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, ali ono se nije dugo održalo zbog troškova i otpora ugarskih, ali i hrvatskih staleža. Zahtjev za stvaranjem autonomne hrvatske vlade istaknut je već na samom početku hrvatskog nacionalnog pokreta 1848., u drugoj polovici ožujka te godine. Zamišljalo se da ta vlada ne bi bila potpuno samostalna, kao što je to bilo slučaj s mađarskom vladom, nego bi obavljala autonomne hrvatske poslove, priznajući određene ovlasti središnjih austrijskih organa – kralja, parlamenta i njemu odgovorne vlade. U tom je smislu zahtjev za stvaranjem hrvatske vlade izrazio i Sabor Hrvatske u lipnju 1848., imenujući odbor za izradu zakonske osnove o vladi. Predsjednik odbora bio je kasniji predsjednik Banskog vijeća i banski namjesnik Mirko Lentulaj, a članovi Nikola Adamović, Ivan Arnold, Živko Blažeković, Stjepan Bogdanović, Josip Bunjevac, Josip Bunjik, Herman Bužan, Ivan Čegel, Simo Civić, Janko Drašković, Pero Ergotić, Ljudevit Gaj, Mojsije Georgijević, Todor Đurđević, Josip Hal, Petar Horvat, Sebastian Ilić, Eugen Jovanović, Stjepan Josipović, Stjepan Katić, Josip Krleža, Šimo Klarić, Dragutin Klobučarić, Martin Komend, Mihailo Košćec, Miroslav Kraljević, Franjo Kružić, Janko Kuković, Ivan Kukuljević, Svetozar Kušević, Gavro Lazić, Petar Maljevac, Petar Matić, Ivan Mažuranić, Antun Mažuranić, Antun Nemčić, Franjo Novak, Juraj Nović, Metel Ožegović, Petar Pejačević, Pavo Petrović, Matija Sabljar, Mirko Šandor, Oto Scrmage, Vasilije Slijepčević, Gavriilo Smičiklas, Janko Stojčević, Ambroz Vranyczany, Mato Vukmanić, Ljudevit Vukotinović, Mato Vuković, Dimitrije Vuković, Ivan Zidarić i Franjo Žigrović.¹² Nakon Jelačićevog odlaska u rat Bansko je vijeće, podijeljeno na unutarnji, prosvjetni, financijski, bojni i pravosudni odsjek, imalo de facto ovlasti autonomne hrvatske vlade, iako je formalno bilo samo savjetodavni organ bana. No, budući da je Bansko vijeće moglo biti samo privremeno rješenje,¹³ saborski odbor izradio je, do siječnja 1849., Osnovu o hrvatskoj vladi. Banski namjesnik Mirko Lentulaj poslao je 27. siječnja 1849. hrvatskim oblastima i saborskim zastupnicima tiskani primjerak Osnove, pozvavši ih da ga razmotre i do ponovnog zasjedanja Sabora pripreme svoje primjedbe i prijedloge.¹⁴

»Članak o ustrojenju državnoga vijeća« na početku navodi funkciju bana, kojem pripada izvršna vlast, kao kraljevog namjesnika na području Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Kraljeve naredbe moraju biti, za punu pravovaljanost, protupotpisane od strane bana i jednog od hrvatskih ministara. Hrvatska vlada obavlja sve poslove, osim vanjskih, financijskih i vojnih, koji se prepuštaju središnjoj austrijskoj vladi i parlamentu, ali uz protupotpis, kod odluka, koje se tiču Hrvatske, odgovarajućeg hrvatskog ministra. Hrvatska je vlada kolektivno i svaki njezin ministar osobno odgovoran Saboru u Zagrebu.

¹² *Zapisnik*, XV./13.

¹³ O radu i organizaciji Banskog vijeća usp.: Iskra Iveljić, *O značenju unutrašnjeg odsjeka Banskog vijeća (1848-1850)*, u: RZHP 22, Zagreb 1989., 71.-94.

¹⁴ HDA, Bansko vijeće (BV), Unutarnji odsjek (UO), 1849/kut. IV/br. 187. Na istom se mjestu nalazi i tiskani primjerak osnove o vladi pod nazivom »Članak o ustrojenju državnoga vijeća«. Osnovu je objavio SJ, 16. I. 1849./7, a na njemačkom *Südslavische Zeitung (SZ)*, 15. I. 1849./6.

Vlada se sastoji od odsjeka za: 1. prosvjetu i vjerezakon, 2. financije, trgovinu, promet, poljodjelstvo i poštu, 3. unutarnje poslove, 4. pravosuđe i 5. obranu i domaću vojsku. U Osnovi je sadržana i proturječnost o službi ministra, jer čl. 12. određuje da ministar ne može imati nikakve druge službe, a čl. 13. dopušta mogućnost da budu izabrani kao zastupnici u Sabor. Osnova predviđa i mogućnost krivične odgovornosti ministara pred Saborom za slučajeve ugrožavanja sigurnosti zemlje i ustava, pronevjeru državnih novaca i za nemarnost u provedbi zakona i održavanju javnog reda i sigurnosti. Osnova obrazlaže način provedbe postupka protiv optuženog ministara i navodi da može biti pomilovan samo na »naročito zahtjevanje naroda«. Vlada treba Saboru svake godine predložiti pregled državnih troškova i prihoda.

Osnova o hrvatskoj vladi ne predstavlja odstupanje od temeljnih ideja i nastojanja hrvatskog pokreta 1848.-1849. Ona polazi od uvjerenja o nužnosti osnutka autonomne hrvatske vlade, koja bi obavljala najveći dio poslova značajnih za hrvatsku državu, osim onih, koji su izričito ostavljeni središnjim austrijskim organima. Zajednički poslovi ne bi, prema zamislima hrvatskih političara, značili odstupanje od temelja hrvatskog državnog suvereniteta iz triju razloga: 1. Hrvatska treba sklopiti novi međunacionalni ugovor, koji ne bi mogao biti jednostrano prekršen, s kraljem i austrijskim pokrajinama, 2. Hrvatska bi imala svojeg legitimnog predstavnika kod središnjih austrijskih državnih institucija, koji bi imao svojevršno pravo veta s ciljem zaštite hrvatske autonomije od eventualnih novih centralističkih pretenzija Dvora i austrijske vlade, poznate iz prošlosti i 3. Austrija, koja bi imala određeni utjecaj u Hrvatskoj, zamišljala se kao interesna pluralna zajednica ravnopravnih i suverenih nacija, preuređena prema austroslavističkim idejama. No, nekoliko kondicionala i uvjeta, koji su prisutni u Osnovi, pokazuju da niti njezini sastavljači nisu, u ovo vrijeme, više bili sigurni u realnost austroslavističkih koncepcija. Uz to, Osnova nije objasnila kako osigurati striktnu raspodjelu između zajedničkih i autonomnih poslova. Hrvatski predstavnik s pravom veta nije mogao biti dovoljno jamstvo, jer su moderne države pokazale stalnu tendenciju prema centralizaciji ne samo osnovnih političkih – izvršnih, zakonodavnih i sudskih – nego i upravnih poslova na lokalnoj i regionalnoj razini. Tu je već bila u pitanju temeljna proturječnost austroslavizma, te dominantne ideje u hrvatskoj politici 1848.-1849., o jakoj Austriji izvana i, istovremeno, slaboj iznutra, kako bi se osigurala maksimalno široka autonomija pojedinih nacionalnih država.

II. 3. Osnova o Saboru

Sabor Hrvatske tradicionalno je bio najvažnija državna ustanova u Kraljevini Hrvatskoj, sazivana najprije od bana, a od kraja XVIII. stoljeća od kralja koja je regulirala najbitnija politička pitanja. Do 1848. Sabor je bio jednodomna staleška ustanova kojoj su mogli prisustvovati plemići – ili osobno, poput velikaša, ili kao predstavnici županija i plemićkih općina – te građani kao zastupnici slobodnih kraljevskih gradova. Predstavnički sustav i mogućnost izbora zastupnika ustanovljeni su tek u svibnju 1848., kada je izabran prvi građanski predstavnički Sabor u hrvatskoj povijesti, iako je zadržana ustanova virilista. Sabor je, do 1848., mogao stvarati zaključke, koji su, neovisno o odlukama Sabora Mađarske, postajali zakonima s kraljevom sankcijom. Sabor je imao formalno

pravo izbora kralja, predlagao je bana, birao podbana, župane, plemićke suce i predstavnike na zajedničkom Saboru Hrvatske i Mađarske u Požunu, regulirao je zakonodavno-staleške odnose, brinuo se za redovito obavljanje pravosudnih, sudskih i upravnih funkcija.

Od XVI. stoljeća ovlasti Sabora Hrvatske postupno su se sužavale i kvantitativno i kvalitativno zbog gubitka, uglavnom u osmanlijskim ratovima, većeg dijela državnog teritorija, proširenja kraljevskih ovlasti i rješavanje nekih pitanja na zajedničkom saboru u Požunu. Hrvatski su staleži 1791. nehotice omogućili jačanje mađarskog zakonodavnog utjecaja u Hrvatskoj, dobrovoljno prihvativši činjenicu o rješavanju određenih upravnih i financijskih pitanja vezanih za Hrvatsku na zajedničkom saboru. Hrvatski su nunciji, doduše, djelovali na zajedničkom saboru kao kolektivno tijelo i imali su pravo apelirati na kralja, što se često događalo tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća, da ne potvrdi zaključke Sabora Mađarske, koji su bili usmjereni protiv hrvatske autonomije.¹⁵

Jedan od najvažnijih ciljeva hrvatskog pokreta 1848.–1849. bio je povratak nekadašnjih širokih ovlasti Sabora Hrvatske, kao suverene državne ustanove. Sabor je u lipnju i srpnju 1848. djelovao u još širim ovlastima, jer tada niti mađarska vlada u Pešti, niti austrijska u Beču nisu imali nikakvog utjecaja na zbivanja u Hrvatskoj. Osnovu o saboru trebao je izraditi isti odbor koji je izradio Osnovu o vladi. M. Lentulaj uputio je 7. ožujka 1849. hrvatskim oblastima i saborskim zastupnicima tiskani primjerak »Članka o saboru« i pozvao ih da ga razmotre i pripreme svoje primjedbe do nastavka saborskog zasjedanja.¹⁶

Osnova na početku navodi ovlasti Sabora, koji ih dijeli s kraljem, a protežu se »na sve predmete, koji se tiču unutarnjih poslova trojedne kraljevine. Amo spada i prvo konačno ustanovljenje odnošenja ovih kraljevinah prema ukupnoj monarkii austrijskoj, kao i svaka promjena, koja bi se u odnošenju tom ustanovljenom na medjusobnom naroda ovoga s Austriom sporazumljenju, makar kad u napredak imala učiniti«. Izuzetak su poslovi zajednički za cijelu Monarhiju, poput vanjskih, vojnih i financijskih. Sabor se treba održati barem jednom godišnje ili češće, otvara ga ban, u mjestu gdje zasjeda hrvatska vlada. Osnova zatim prelazi na način izbora, prava i obveze zastupnika. Predviđaju se dvostupni izbori, najprije biranje izbornika u kotarima, a zatim izbor saborskih zastupnika u okružjima. Pravo izbora ima svaki građanin – implicate se podrazumijevaju samo muškarci – bez obzira na vjeroispovijest, ako je punoljetan, zdravog razuma, krivično neprogonjen i vlasnik nepokretne imovine ili ako plaća šest forinti srebra. Pravo izbora ne mogu imati osobe stalno nastanjene u drugoj državi, pri čemu se očito misli na pojedine velikaše, uglavnom mađarske narodnosti, koji su imali prostrane posjede u Hrvatskoj i, posebno, u Slavoniji. Detaljno se određuju način i vrijeme izbora, predviđajući da su za sve eventualne nesporazume i nepravilnosti oko izbora nadležna lokalna – okružna ili kotarska – poglavarstva. Zastupnici imaju mandat tri godine s tim da se svake

¹⁵ I. Beuc, n. dj., 164.–165, 190.–194; Josip Kolanović, *Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.*, u: *Hrvatski sabor*, Zagreb 1994., 9.–59. O kasnijem razvitku Sabora kao političke i državne institucije u Hrvatskoj piše Nikša Stančić, *Hrvatski građanski sabor 1848–1918.*, u: n. dj., 61.–97.

¹⁶ HDA, BV, UO, 1849/V/516 (s priloženim primjerkom Osnove o saboru). Osnovu je objavio SJ, 6. III. 1849/28.

godine ponovno bira jedna trećina zastupnika. Usvojeno je jedno od bitnih obilježja modernog građanskog predstavničkog sustava, jer zastupnik ne predstavlja samo svoj okrug, nego i cijeli narod i zemlju. No, usvojena je mogućnost imperativnog mandata, jer dvije trećine izbornika imaju pravo opozvati zastupnika kojeg su izabrali ako propusti Saboru iznijeti njihove želje. Ukinuto je pravo virilista, po kojem su, do 1848., Saboru mogli punopravno osobno prisustvovati velikaši ili istaknuti javni dužnosti. Izuzetak je učinjen kod ministara hrvatske vlade, ako su izabrani za zastupnike u normalnom postupku. Takvo shvaćanje nije se uspjelo održati u kasnijem zakonodavnom razvoju Hrvatske, jer će virilisti u Saboru postojati do 1918., iako uglavnom nisu prisustvovali saborskim zasjedanjima.

Osnova prelazi na pitanje o sastavu sabora, predviđajući bitnu promjenu u odnosu na stanje prije 1848., tj. postojanje dvaju domova. U Donji dom može biti izabran pismeni građanin s navršениh 30 godina i plaćanjem 6 forinti neposrednog poreza u Granici, a 20 u Provincijalu. U Gornji dom može biti izabran pismeni građanin s navršениh 40 godina i plaćanjem 10 forinti neposrednog poreza u Granici, odnosno 40 u Provincijalu.¹⁷ Osnova zatim prelazi na određenje ovlasti bana, predsjednika i drugih saborskih dužnosnika, napominjući da kralj može istovremeno raspustiti oba doma, ali novo se zasjedanje mora održati najkasnije tri mjeseca nakon završetka prethodnog. Predviđena je neograničena sloboda izražavanja mišljenja i krivična nepovredivost i imunitet saborskog zastupnika, koji može biti krivično gonjen samo ako to prihvati većina zastupnika. Nadalje, Osnova se bavi načinom poslovanja Sabora, predviđajući raspravljanje o svim pitanjima u oba doma s jednakim pravom odlučivanja. Za prihvaćanje zakona pozitivno se mora izjasniti većina obaju domova. Zakone može proglašavati samo kralj sa Saborom. Svi se saborski zakoni i odluke izdaju u narodnom jeziku. Osnova nije predviđala saborsko pravo suspenzije kraljevskog veta, jer, u slučaju da kralj odbije potvrditi određeni saborski zaključak, sabor može ili izmijeniti zaključak ili ga nepromijenjenog opet poslati kralju na potvrdu. Neiskorištavanjem mogućnosti suspenzivnog veta Osnova je, u teoriji, znatno ograničila ovlasti Sabora, ne predviđajući rješenje za slučaj trajnog kraljevog odbijanja potvrde određene važne saborske odluke. Kralju se ne trebaju slati na potvrdu otvaranje saborskih domova, izbor predsjednika i drugih saborskih dužnosnika, verifikacija vjerodajnica, glasanje o krivičnoj odgovornosti zastupnika i odluka o privremenoj odgodi rada saborskih domova.

Osnova o saboru sadržavala je određene nedostatke s pravno-političke strane, kao što je izostavljanje prava suspenzivnog veta Sabora, kao i pojedine odredbe koje nisu bile u skladu s pretežnim raspoloženjem u tadašnjoj hrvatskoj javnosti, poput postojanja dvodomnog saborskog sustava. No, ona je, ipak, u cjelini, bila u suglasnosti s temeljnim ciljevima i idejama hrvatskog pokreta 1848.-1849., jer je polazila od ideje o autonomnoj Hrvatskoj u sklopu preure-

¹⁷ Pojedini su se zagrebački listovi negativno izjasnili o postojanju dvaju saborskih domova znatno prije dovršenja »Članka o saboru«, smatrajući da se time želi uvesti aristokracija po novcu, umjesto ranije aristokracije po rođenju i da je Gornji dom ili nepotreban, ako je u suglasnosti s narodom, ili štetan, ako mu se protivi (*Jedna ili dvije table?* – SJ, 5. X. 1848./26; *Jedna ili dvie komore* – SJ, 23. I. 1849./10).

dene Habsburške monarhije. U takvom bi političkom okruženju Sabor mogao djelovati kao državna ustanova sa značajnim stupnjem političke neovisnosti. Vjerojatno je upravo ideja austroslavizma utjecala na članove odbora da teoretski ne zaoštavaju pojedina osjetljiva politička pitanja, kao što je mogućnost trajnog kraljevog odbijanja potvrde saborskih zaključaka. Temeljna je ideja Osnove moderno načelo građanskog parlamentarizma, po kojem parlamentu pripada središnje mjesto u političkom i društvenom životu zemlje.

II. 4. Osnova o narodnoj vojsci

Do 1848. u hrvatskom se Provincijalu prakticirala insurekcija tipična za staleško društveno ustrojstvo. Najčešća je, osobito u doba protuosmanlijskih ratova u XVI. i XVII. stoljeća, bila banderijalna insurekcija koju su činili slobodnjaci s plemićkih i crkvenih imanja. U slučaju neposredne ugroženosti cijele zemlje podizana je opća ili masalna insurekcija, sastavljena ne samo od plemića i slobodnjaka, nego i od kmetova. Posebno je ustrojstvo imala Vojna granica, koja je bila neposredno podređena austrijskom Dvorskom ratnom vijeću i u kojoj je postojala obveza stalnog vršenja vojne službe u zamjenu za uživanje carske zemlje. Događaji 1848.-1849. doveli su do nestanka insurekcije i pokušaja stvaranja bitno drugačije vojne strukture u Hrvatskoj, u skladu s interesima hrvatskog nacionalizma. Već na početku hrvatskog četrdesetosmaškog pokreta, u ožujku 1848., traženo je osnivanje narodnih straža, koje bi štatile poredak, a kasnije i novo političko stanje zemlje, posebno nakon odvajanja od Mađarske. Ubrzo je i došlo do stvaranja većeg broja gradskih i seoskih straža.¹⁸ Zadatak za izradu Osnove o narodnoj vojsci i o narodnim stražama Sabor Hrvatske povjerio je odboru čiji je predsjednik bio Slavoljub Mudrovčić, a članovi Petar Aranički, Đuro Bah, Franjo Bilčević, Fridrih Antun, Dragutin Galac, Pavao Hac, Maksim Mazić, Slavoljub Mračić, Josip Pavlic, Mato Petrović, Sofronije Radojčić, Viktor Šomodi i Šandor Zdenčaj.¹⁹

Osnova počinje razmatranjem općeg stanja Južnih Slavena, koji bi trebali ukloniti osmanlijsku vlast s Balkanskog poluotoka i tako poboljšati sadašnji teški položaj zbog stalnog pritiska između Nijemaca, Talijana, Mađara i Osmanlija. Kao tri osnovna vojna zadatka Hrvatske Osnova navodi: 1. potrebu stvaranja uvježbane narodne vojske u Provincijalu, po uzoru na graničare, ali na ustavnom i slobodnom temelju, 2. davanje samo jednog kontigenta u opću austrijsku vojsku po istom razmjeru kao i druge austrijske pokrajine, umjesto davanje višestruko veće – graničarske – vojske i 3. povezivanja interesa austrij-

¹⁸ O tome detaljnije pišu J. Adamček, n. dj. i Iskra Iveljić, *Pokušaj stvaranja*, u: ČSP 24 (2), 47.-58.

¹⁹ *Zapisnik*, XV./14. Osnova je izašla kao posebna brošura pod naslovom: *Osnova za utemeljenje narodne vojske u trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj, po načelu potpune jednakosti između krajine, i po načelu ustavnog zavoda narodne obrane* (Zagreb 1849.) (dalje: *Osnova za utemeljenje narodne vojske*). Objavili su je djelomično, bez uvodnog dijela, SJ, 28. IV. 1849./50, 5. V. 1849./53, 29. V. 1849./63, 31. V. 1849./64 i 2. VI. 1849./65, a na njemačkom SZ, 23. III. 1849./35, 26. III. 1849./36, 28. III. 1849./37, 2. IV. 1849./39, 4. IV. 1849./40. Uvodni dio (str. I-VII) objavile su NDHS, 17. III. 1849./33, 20. III. 1849./34.

ske dinastije i Južnih Slavena. Osnova smatra postojeće okolnosti i narodnu obranu za glavna jamstva ostvarenja navedenih ciljeva. Tradicionalna važnost Vojne granice za obranu zemlje upućuje na potrebu da »mi pod ustavnim načeli također u provincijalu narodnu vojsku i to ne po absolutističnoj systemi dosadašnjoj krajiškoj, već po ustavnom duhu narodne obrane zametnemo, da tim načinom krajinu sa provincijalom posve izjednačimo, dižući provincialne pokrajine naše na stupanj aktivni vojničke krajine; a nepuštajući krajinu na stupanj pasivni pokrajinah provincijalnih«. Pri tome glavna načela moraju biti: 1. savez Hrvatske sa susjednim slovenskim i srpskim krajevima u Austriji, 2. ustavna sloboda i jednakost svih građana, 3. jednakost južnoslavenskih krajeva s ostalim austrijskim zemljama u pravima i obvezama i 4. postupno izjednačavanje Granice i Provincijala u pogledu vojnog ustrojstva i političke uprave na temelju ustavne slobode i parlamentarne vlade. Osnovni je cilj zakona o narodnoj vojsci »jednakost između krajine i provincijala hrvatsko-slavonskog uvesti, te sve sile naše za slučaj pogibelji domovine pripremiti, njih u jednakom razmjeru sa inim pokrajinama cesarevine na obće svrhe ciclovite austrijske države upotriebiti, tim načinom tegobu vojničke službe krajiškog puka po načelu pravednosti između krajine i provincijala jednako razdieliti, te tako čvrsti temelj za zgradu naše budućnosti uzidati.«²⁰

Osnova prelazi na pitanje odnosa predviđene narodne vojske prema ukupnoj Monarhiji, ističući stratešku važnost Hrvatske prema Osmanlijskom sultanatu i važnost utjecaja na rješavanje Istočnog pitanja. Zbog toga Hrvatska treba imati različit vojnički sustav od drugih zemalja Carstva. Moderna načela građanske jednakosti i ustavne slobode, nadalje, traže da jedna malena zemlja, poput Hrvatske, odnosno njezine Vojne granice, više ne podnosi ogromne vojne terete, nego da se oni ravnomjerno rasporede na sve austrijske zemlje. Zato osnova o narodnoj vojsci predviđa potpunu jednakost između Granice i Provincijala, jednaku vojnu obvezu za sve građane Hrvatske i njezinu jednakost s drugim zemljama Monarhije.²¹ Osnova dalje pobija određene predrasude, koje su tada postojale u dijelu hrvatske javnosti ili puku, zbog ideje o izjednačavanju Granice i Provincijala, poput straha da će se neustavni graničarski sustav protegnuti i na Provincijal ili da će seljaci u Provincijalu iskoristiti vojnu obuku za ustanak, nasilje i pljačke protiv plemića. Kao jedna od predrasuda navodi se strah da austrijska vlada, koja s Hrvatima ne postupa pošteno, iskoristiti narodnu vojsku da uništi ustavnu slobodu.

Osnova ističe da tako nešto ne dolazi u obzir, jer se narodna vojska može sastojati samo iz politički svjesnih građana odanih domovini, a nema ni razloga za takvo ponašanje vlade, jer se hrvatski pokret uvijek pokazivao kao lojalan dinastiji i Carstvu. Navodi se ustrojstvo narodne obrane u Pruskoj i Badenu kao uzori po kojima je Osnova sastavljena, zbog težnje »da se pored jednake dužnosti vojne svakog državljanina koliko moguće i čovječnosti običnost nezaboravi; ustavna sloboda neoskvěrjnena zadržati, te da narodna vojska po državnim institucijama, po upravljanju odgovorne vlade, podpora slobode naše narodne bude«. Vrhovni zapovjednik hrvatske narodne vojske treba biti bojni

²⁰ Osnova za utemeljenje narodne vojske, III.-VII.

²¹ Isto, VII.-XI.

odsjek hrvatske vlade s banom na čelu, jer je to jedino jamstvo ustavne i političke slobode Hrvatske. Hrvatska vojska ukupno bi trebala brojati 60.000 ljudi i bila bi, u ratnim operacijama, poseban dio austrijske vojske, a ne, kao do tada, njezin integralni dio.²²

Nakon općeg uvodnog dijela Osnova nabraja osnovne dužnosti narodne vojske: zaštita ustavnosti i slobode zemlje i obrana Hrvatske i Monarhije. Vojni su obveznici svi zdravi muškarci od dvadesete do pedesete godine. Predviđeno je ukupno sedam regularnih razreda vojske određenih prema godištu od 16 do 60 godina, čije se obveze posebice navode za svaki razred. Povećanje zakonom predviđenog hrvatskog kontingenta u austrijskoj vojsci u slučaju vanjske opasnosti može dopustiti samo Sabor Hrvatske. Osnova, nadalje, normira pitanje imenovanja vojnih časnika, sudova, vojne odjeće, oružja, logistike, novčanog izdržavanja, plaća oficira, vojna učilišta, vojnih zdravstvenih zavoda, brige za ostarjele oficire, vojnike i udovice. Troškovi hrvatske vojske trebali bi se podmiriti iz austrijske središnje blagajne, zbog velikog strateškog značenja Hrvatske za Monarhiju.²³

Osnova polazi, kako je već primijećeno u historiografiji,²⁴ od ideje austro-slavizma tj. potrebe preuređenja Monarhije u interesu, prije svega, njezinih slavenskih naroda i očuvanja široke autonomije ujedinjene Hrvatske unutar nje. Hrvatska narodna vojska zamišljena je kao jamstvo očuvanja hrvatske teritorijalne cjelovitosti i političko-državne autonomije. No, Osnova o narodnoj vojsci dvostruko je nerearno, jer ne samo da, kao i u slučaju ostalih osnova, zanemaruje realne političke okolnosti, o kojima hrvatska politika nije mogla bitno odlučivati, nego zamišlja čudno vojno ustrojstvo u Monarhiji. Po njoj bi hrvatska vojska bila svojevrсна vojska u drugoj – austrijskoj – vojsci, pri čemu se ne objašnjava kako bi takvo nešto, u modernom ustrojenoj i centralistički upravljanoj vojsci, moglo funkcionirati. Predviđeno je, osim toga, da se hrvatska vojska brine za red u Hrvatskoj u miru, a da austrijska vojska može privremeno doći u zemlju samo u slučaju neposredne vanjske opasnosti.

Takva koncepcija nije bila u skladu s formalnim priznavanjem, stalnim u hrvatskoj politici 1848.–1849., o vojnim poslovima kao zajedničkim za cijelu Monarhiju, jer bi Hrvatska, zapravo, imala svoje posebne vojne poslove, a samo bi izuzetno, u slučaju rata, dopuštala mogućnost austrijske vojne prisutnosti na svojem području. Isključivanje bilo kakvih ovlaštenja austrijske vlade u upravljanju hrvatskom vojskom također nije bilo u suglasnosti s formalnim »prepuštanjem« vojnih poslova bečkom središtu. Iz svega je postojala namjera da se široka autonomija Hrvatske osigura svim mogućim sredstvima, pri čemu je posebna vojna organizacija, temeljena na graničarskom sustavu, bila jedna od najznačajnijih. Primjetno je, uz to, i izrazito nepovjerenje sastavljača Osnove prema namjerama središnjih austrijskih političkih čimbenika, što je razumljivo, s obzirom na to da je Osnova sastavljena u prvoj trećini 1849., kada su centralističke i germanizatorske pretenzije Dvora i vlade postale sasvim očite. Protiv Osnove o narodnoj vojsci nisu bili samo kralj i austrijska vlada, nego i ban

²² Isto, XI.–XVII.

²³ Isto, 1.–20.

²⁴ Usp. bilj. 3.

Jelačić, koji je, u pismu M. Lentulaju 15. IV. 1849., zamjerio Banskome vijeću objavljivanje Osnove, smatrajući da pojedini njezini dijelovi spadaju u saborsku raspravu, a drugi izazivaju sumnje u hrvatsku lojalnost dinastiji i Monarhiji.²⁵ Ostalo je, također, nejasno čemu nastojanje za vojnom zaštitom hrvatske autonomije ako se Monarhija preuredi prema austroslavističkim idejama.

II. 5. Osnova o odnosu Hrvatske prema Austriji

Osnovu o odnosu Hrvatske prema Austriji trebao je, prema zaključku Sabora, izraditi isti odbor kojemu je pripao zadatak izrade osnova o vladi i saboru.²⁶ »Osnova zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkiji austrijskoj« na početku definira Trojednu kraljevinu kao »jednu jedinu, jednim zakonom i jednim ustavom upravljaju celost, koja se nikad ni pod ikakvom izlikom razkomadati, ni razdrobiti nemože.« U sastav Trojedne kraljevine ulaze civilna i vojna Hrvatska, civilna i vojna Slavonija, Međimurje, Rijeka, Primorje, Dalmacija i kvarnerski otoci. Predviđena je mogućnost političkog povezivanja Hrvatske sa susjednim južnoslavenskim krajevima u Monarhiji – Vojvodinom srpskom i slovenskim pokrajinama. Točka 6. izriče nastojanje da se hrvatski interesi zaštite i u vanjskoj politici Monarhije, jer se naglašava da Trojedna kraljevina nije i ne želi biti dio njemačkog saveza i da ju ne obavezuju ugovori između Austrije i Njemačke. To je bilo u suglasnosti s idejom austroslavizma, koja je isticala da slobodna Austrija, s ostvarenom ravnopravnošću i autonomijom svojih nacija, neće imati potrebu da se oslanja na susjedni njemački savez. Austroslavistička Austrija trebala je prekinuti kako s germanizatorskom politikom bečkog središta, tako i s nastojanjem da Austrija održi svoju vodeću poziciju u Njemačkoj i da svoje težište prebaci na Istok.

Osnova zatim prelazi na pitanje kralja i vlade, ističući da je kralj Trojedne kraljevine, na temelju Hrvatske pragmatičke sankcije, treba uvijek vladati i austrijskim pokrajinama. Potrebno je imenovati posrednika između Trojedne kraljevine i kralja koji će protupotpisivati sve odluke kralja koje se tiču autonomnih hrvatskih poslova. Središnjoj austrijskoj vladi, odgovornoj središnjem parlamentu, priznaju se nadležnosti u vanjskim, vojnim, financijskim i trgovačkim poslovima. Osim odgovornosti parlamentu, austrijska vlada mora ispunjavati još neke uvjete, poput uzimanja u obzir građana Trojedne kraljevine prilikom popunjavanja državnih mjesta, isključive upotrebe hrvatskog jezika prilikom komunikacije s organima Trojedne kraljevine i stvaranja financijskog, trgovačkog i vojnog odsjeka za Trojednu kraljevinu kod središnje vlade, koji će

²⁵ HDA, BV, UO, 1849./VI./4025-825. Bansko je vijeće 22. travnja 1849. odgovorilo Jelačiću da osnova nije službeno razasлана oblastima, već samo privatno saborskim zastupnicima na daljnje razmatranje (isto).

²⁶ *Zapisnik*, XV./13. Tekst prema: NSB, Ostavština Ivana Mažuranića, *Nacrti raznih zakona*, R 5848/13. Banski je namjesnik M. Lentulaj uputio 27. travnja 1849. hrvatskim oblastima i saborskim zastupnicima tiskani primjerak osnove i zatražio da do budućeg Sabora pripreme svoje primjedbe (*Povijesni arhiv Zagreba*, *Opći spisi poglavarstva grada Zagreba*, 1849./br. 1013, 4297-887). Osnovu su objavili SJ, 7. IV. 1849./42, 12. IV. 1849./43; P. Korunić, *Hrvatski program*, u: PP 11, 240.-243, a na njemačkom SZ, 13. IV. 1849./44.

biti povezani s odgovarajućim hrvatskim autonomnim odsjecima. Središnja vlada ne smije na području Trojedne kraljevine, za obavljanje zajedničkih poslova, »ustrojavati poglavarstvih takovih, koja bi bila ili viša od državnoga vieća ovih kraljevinah, ili šnjim jednaka a šnjim neskopčana i samostalna, ili napokon niža od njega a od njega posve neodvisna«. Svi prihodi i vojna sila, koji ne pripadaju zajedničkim poslovima, a ostvaruju se na području Trojedne kraljevine, ostaju za hrvatske autonomne poslove. Domaća vojska Trojedne kraljevine treba biti, prema starom običaju, podvrgnuta banu i bojnom odsjeku hrvatske vlade. Osnova također normira pojedine manje odredbe, poput pitanja cijene morske soli, održavanja prometnica i ustrojavanja trgovačkih komora u Hrvatskoj od strane središnje vlade.

Osnova predviđa postojanje dvaju sabora za poslove, koji se tiču Trojedne kraljevine. Središnji parlament obavlja zajedničke poslove za cijelu Monarhiju, a Sabor Trojedne kraljevine autonomne hrvatske poslove. Zastupanje Trojedne kraljevine na općem austrijskom parlamentu treba se odrediti prema drugim austrijskim zemljama i broju njihovog stanovništva. Na kraju glavnog dijela Osnova ističe se da Trojedna kraljevina neće priznati nikakvog zakona koji bi se o njoj, a bez nje stvorio, pri čemu se vjerojatno misli na Oktroirani ustav, ali i općenito na sve buduće eventualne centralističke mjere austrijske vlade. *Slavenski Jug* objavio je nastavak Osnove u kojem se dokazuje pripadnost Vojne granice i Međimurja Trojednoj kraljevini na temelju povijesnog, ali i modernog prirodnog prava, kao i zbog hrvatskih zasluga za očuvanje cjelovitosti Monarhije.

Osnova saborskog odbora o odnosu Hrvatske prema Austriji svojim je sadržajem u suglasnosti s osnovnim idejama i nastojanjima hrvatskog nacionalnog pokreta 1848.-1849. Ona polazi od hrvatskih nacionalnih interesa, odnosno potrebe ujedinjavanja hrvatskih zemalja u jednu političku cjelinu i postizanja što šire državno-političke autonomije u sklopu austroslavistički preuređene Habsburške monarhije. Preuređenje Austrije zamišlja se na temelju povezivanja federalnih – zajednički poslovi, vlada i parlament za cijelu Monarhiju – i konfederalnih – široka autonomija saveznih država, strogo ograničene ovlasti središta i međunacionalni ugovor između suverene Kraljevine Hrvatske i Austrije – načela. Naglasak je svakako na konfederalnim načelima, jer se preuređena Austrija shvaća samo kao sredstvo nesmetanog razvitka Hrvata i drugih malih slavenskih naroda u njoj. Političko povezivanje sa susjednim južnoslavenskim zemljama u Monarhiji zahtijeva se zbog lakšeg ostvarenja ovih osnovnih hrvatskih nacionalnih interesa, a na temelju međusobnog sporazuma i dogovora.

II. 6. Osnova o školstvu

Od kraja XVIII. stoljeća hrvatske su se zemlje našle gotovo u potpunosti u sastavu Habsburške monarhije, zbog čega su na hrvatsko školstvo snažno utjecale reforme i pokušaji modernizacije bečkog središta, pogotovo do šezdesetih godina XIX. stoljeća. Sve do tada, naime, domaće su modernizacijske snage bile toliko slabe da nisu mogle značajnije pridonijeti napretku prosvjetno-školskog sustava. Masovna nepismenost održala se sve do početka XX. stoljeća, ali postupni napredak u otvaranju novih škola i širenju pismenosti

može se, ipak, primijetiti od dvadesetih godina XIX. stoljeća. U hrvatsko-slavonskom Provincijalu presudni je utjecaj na školstvo imala Katolička crkva sve do školskih reformi bana Ivana Mažuranića sedamdesetih godina XIX. stoljeća.

U školama je hrvatski jezik do 1848. imao vrlo ograničeno i sporedno značenje, jer je prevladavala upotreba latinskog jezika u Provincijalu, a njemačkog u Vojnoj granici.²⁷ Znaajući da je školstvo vrlo važan segment u društvenom razvitku nacionalizma i njegovom prihvaćanju kod širih slojeva, tj. seljaštva, hrvatski četrdesetosmaški pokret već je u ožujku 1848. izrazio zahtjev za uvođenjem narodnog jezika u niže i više škole i osnivanje hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. Sabor Hrvatske u lipnju i srpnju 1848. nije stigao raspravljati o stanju hrvatskog školstva, ali imenovao je odbor »za izradjenje najpotrebitih popravakah u školah, naucih i verozakonih«. Predsjednik odbora bio je senjski biskup Mirko Ožegović, a članovi Aleksa Brocis, Mavro Broz, Franjo Francul, Janko Goleš, Eduard Gregorić, Dimitrije Jezdimirović, Pavao Mateša, Franjo Matijašević, Antun Mažuranić, Uroš Milutinović, Slavoljub Mračić, Ivan Pavlešić, Luka Petrović, Stjepan Sarkotić, Marko Slavnić, Simo Starčević, Škender Stojaković, Simo Stojanović i Mato Topalović.²⁸

Čini se da je nakon Jelačićevog odlaska u rat došlo do osjetnog zastoja u izradi Osnove o školstvu, jer su zagrebački listovi u više navrata izražavali nezadovoljstvo slabim radom Prosvjetnog odsjeka Banskog vijeća, koji je preuzeo izradu Osnove, uz ostalo i zbog zanemarivanja zakona o školstvu. Dio je tiska isticao zaostalost školstva, slabe plaće i nestručnost učitelja, neobnavljanje rada škola, iako u Hrvatskoj ne traje građanski rat, nerazumijevanje potreba modernog vremena kod najvažnijih ljudi Banskog vijeća kao predstavnika »stare škole«, itd.²⁹ Umjesto da hrvatski državni organi izrade Osnovu o školstvu banski je namjesnik M. Lentulaj uputio krajem studenog 1848. kralju pismo u kojem ga je molio da pošalje Banskom vijeću austrijsku osnovu o školstvu čim je Ministarstvo prosvjete izradi. Takvu je želju obrazložio iskazanom težnjom hrvatske politike da se njihova zemlja uže poveže s austrijskim pokrajinama.³⁰

Međutim, do završetka austrijske osnove o školstvu nije došlo do ljeta 1849., jer još u srpnju te godine hrvatski predstavnik u austrijskoj vladi Franjo Kulmer obavještava Lentulaja da će mu ubrzo poslati austrijsku osnovu o školstvu.³¹ Za mišljenje Banskog vijeća o ovom pitanju važno je Lentulajevo

²⁷ O razvitku hrvatskog školstva od sedamdesetih godina XVIII. do sedamdesetih godina XIX. stoljeća pisao je Jaroslav Šidak, *Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama od 1773. do 1874.*, u: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981., 189.-199. Mnoštvo izvornog materijala do sedamdesetih godina XIX. stoljeća objavio je Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas I.-VI.*, Zagreb 1910.-1911.

²⁸ *Zapisnik*, XV./14.

²⁹ SJ, *Rieč učiteljem Jugoslavenskim od učitelja M. Stojanovića* - SJ, 15. II. 1849./20; SJ, 14. IV. 1849./44; *Nešto o staležu učiteljskom* - SJ, 21. VI. 1849./73; *Ueber das, was dem Volke bei uns noch thun III.* - SZ, 10. I. 1849./4; *Unsere Landesverwaltung* - SZ, 26. I. 1849./11, 29. I. 1849./12, 31. I. 1849./13, 2. II. 1849./14.

³⁰ HDA, BV, Prosvjetni odsjek, 1849./kut. XII./br. 3812-63.

³¹ Isto, 1849./XIV./8181-181.

pismo banu Jelačiću 23. svibnja 1849. Lentulaj ističe mišljenje Banskog vijeća da je »prispela i za naš narod jurve (već – T. M.) doba, da se on bar u obziru prosvjetjenja i duhovnog odhranjenja – više ne komada, i u njegovo duševno odhranjenje jedan pravac i jedan sustav školski u našoj trojednoj kraljevini uvede i time narodnosti našoj toli ubitačni upliv već jedanput ukloni, koi u duševno naroda našega odhranjenje negde nemština, negde taljanština – a negde i magjarština imadoše«. Taj se cilj, navodi dalje Lentulaj, ne može postići dok se ne ukine neograničena vlast njemačkog vojnog zapovjedništva u Vojnoj granici, koje se protivi napretku hrvatskog jezika i suzbija svaki utjecaj Banskog vijeća u Granici. Stoga je potrebno podvrgnuti cjelokupno školstvo u Granici, osim isključivo vojnih škola, domaćoj autonomnoj hrvatskoj vladi.³² Nakon primitka austrijske osnove o školstvu Prosvjetni odsjek Banskog vijeća pristupio je njezinom prijevodu i prilagodbi hrvatskim prilikama. Lentulaj je 1. rujna 1849. uputio hrvatskim oblastima i saborskim zastupnicima tiskani primjerak »Osnove temeljnih pravilah javnoga obučavanja za hrvatsku i Slavoniu« sa standardnim pozivom za njezino razmatranje i pripremom primjedbi. U popratnom dopisu Lentulaj je istakao da je saborski odbor izradio osnovu o školstvu još u vrijeme zasjedanja Sabora 1848., ali tada nije mogla biti uzeta u pretres. Kasnije je predana Prosvjetnom odsjeku, koji ju je odbacio zbog nesustavnosti i odlučio izraditi sasvim novu osnovu prema pripremanoj austrijskoj zakonskoj osnovi o školstvu.³³

Osnova počinje ukazivanjem na tipičnu ideju modernog građanskog društva, tj. na potrebu pružanja osnovnog obrazovanja svakom građaninu bez obzira na njegovo socijalno porijeklo ili vjeroispovijest, pri čemu se mora paziti na poštivanje osobne slobode. Ističe se da Osnova sadrži samo glavna načela školskog sustava, a njegova konkretizacija i detaljne odredbe stvar su odredbi Sabora i domaće vlade s kojima trebaju surađivati učitelji. Ukidanje kmetskih odnosa označilo je, prema Osnovi, novo doba u prosvjetnom sustavu Hrvatske, jer je sada konačno svaki čovjek stekao i formalno pravo na obrazovanje. Za ostvarenje toga cilja potrebno je »da se broj učionah, te grane podučavanja u njih umnože; da se ovim posve narodni pravac dađe; da se veštii učitelji priprave, te obstojećim jur (već – T. M.) ozbiljna prilika k višjem izobraženju pruži; da se ovih stališ poboljša, verigah zavisnosti od svakog inog, osim školskog poglavarstva, oprosti, te time na višji stupanj uglednosti stavi; napokon da se vrhovno upravljanje pučkih učionah poveri muževom, koji imdu dovoljno u tome obziru izkustvo, te od svake ine, osim školske vlasti, nezavisni, važnomu se pučkomu odhranjenju posve žrtvovati mogu«. Za održavanje i napredak školstva uglavnom se treba brinuti država, osim za pučke škole, za koje se brinu općine. Kod općih odredbi osnova razmatra mogućnost podučavanja u obitelji, kod privatnih osoba i javnih ustanova ili škola. Školstvom upravlja i nadzire ga Prosvjetni odsjek Banskog vijeća, a eventualni utjecaj austrijske vlade na visoko školstvo, tj. sveučilište trebao bi biti određen ovisno o reguliranju političkih odnosa Hrvatske prema Austriji.

³² Isto, 1849./XIII./5301–111; NDHS, 7. VI. 1849./68.

³³ Isto, 1849./XIV./8905–205. Tekst osnove u: IIDA, ZS I., 1849./131.–130. Objavili su je SJ, 16. X. 1849./166, 17. X. 1849./167, 19. X. 1849./169, 20. X. 1849./170, 22. X. 1849./171; Antun Cuvaj, n. dj. III., Zagreb 1910., 347.–371.

Školstvo u Hrvatskoj dijeli se na niže ili pučko, srednje i više. Osnovna je zadaća nižeg školstva da pruži osnovna znanja svakom građaninu bez obzira na spol i vjeroispovijest, kako bi mogao slobodno uživati ustavna prava i provoditi dostojanstven život. U to su uključeni čitanje, pisanje, računanje, osnove vjere-zakona i ćudoređa, učenje materinskog jezika uz načelo ravnopravnosti latinice i ćirilice, osnove povijesti, geometrije, pravopisa itd. Detaljno se razrađuje pitanje učiteljskih plaća s napomenom da učitelji moraju biti potpuni profesionalci i da ne smije obavljati niti jedan drugi posao, što je do tada, zbog niskih i neredovitih plaća, bilo uobičajeno, pogotovo u Provincijalu. Nadalje se normiraju pitanja izbora učitelja, upravljanje školama od strane školskih odbora, postavljanje i djelatnost školskih nadzornika i izrada odgovarajućih školskih udžbenika za pučke škole.

Osnovni je zadatak srednjeg školstva, prema Osnovi, priprema omladine »stranom... za visoke učione, stranom za razne onakove u građanskom životu poslove, koje više iziskivaju izobraženje, nego što je ono, koje se u pučkih učionah dostići može, bez da bi ipak nužno onoga strogo znanstvenoga pravca osjetjali, kojim visoke učione udaraju«. Gimnazije trebaju pružiti klasično obrazovanje i pripremati učenike za sveučilište. Gradanske i realne škole trebaju pripremiti učenike za upis u umjetničke i tehničke zavode, pružiti im obrazovanje za razne građanske i seoske struke, njegovati i razvijati narodnu književnost itd. Ovi se ciljevi u građanskim školama ostvaruju popularnijim, a u realnim školama znanstvenijim sredstvima. Hrvatski je jedini nastavni jezik u svim srednjim školama. Visoko školstvo sastoji se od sveučilišta i tehničkih zavoda. Predviđa se jedno sveučilište u Zagrebu za sve južnoslavenske zemlje u Austriji, koje bi se trebalo sastojati iz teološkog, filozofskog, pravnog i medicinskog fakulteta. Učitelji mogu biti redovni i izvanredni, docenti i učitelji za podučavanje praktičnih sposobnosti, poput pravopisa, živih jezika i sl., a predavati mogu i neaustrijski državljani, ako su Slaveni vješti hrvatskom jeziku. Osnova dalje normira pitanje učiteljskih plaća, uvjeta za upis na sveučilište, kolegije, ispite, prava i obveze sveučilišta. Svi predmeti na sveučilištu predaju se isključivo na hrvatskom jeziku, osim izuzetno, kao što je upotreba latinskog kod predavanja rimskog prava. Zadaća je tehničkih zavoda »o najvišem znanstvenim praktičkom izobraženju u zanatih i tehničkih umetnostih nastojati, na koliko je to u učionah postići moguće. Po ovih se dakle zavodih ima budućim zanatliom i umetnikom pružiti prilika, da si pribave onu izobraženost, koja je neobhodno potrebiti uvet procvetanja raznovrstnih zanatah i umetnostih...«

Temeljna načela o školstvu Osnova preuzima iz osnove austrijskog Ministarstva prosvjete, ali ih značajno prilagođava hrvatskim prilikama. To je, prije svega, uvjerenje da školski poslovi trebaju biti autonomni poslovi hrvatske države pod nadzorom autonomne hrvatske vlade. Ostavljena je tek mogućnost određenog utjecaja bečkog središta na visoko školstvo, ako tako bude određeno normiranjem općih odnosa između Hrvatske i Austrije. Posebno se vodi računa o teškom materijalnom položaju učitelja, kao i o potrebi razvitka visokog školstva u Hrvatskoj na razini sveučilišta. Školstvo je zamišljeno kao jedna od temeljnih ustanova novog hrvatskog građanskog društva, koje bi, u idućem razdoblju, tek trebalo stvoriti. Njegov nacionalni karakter ogleda se kako u ideji općeg obrazovanja za sve pripadnike političke zajednice, tako i u uvjerenju da su razvijeno školstvo i, na njegovom temelju, opća pismenost, dvije najjače

osnove zaštite hrvatskih nacionalnih interesa. Opće obrazovanje trebalo bi biti bitna prekretnica u razvitku hrvatskih zemalja u njihovom prijelazu od još uvijek tradicionalnog feudalnog-polustaleškog društva prema modernoj građanskoj političkoj zajednici. Jasno je izražena ideja, karakteristična za moderno doba, o uskoj povezanosti obrazovanja i privredno-tehničkog napretka društva i njegovih građana.

Cilj je takvih nastojanja uspostaviti sustav građanske meritokracije i jednakosti šansi na temelju pristupačnosti obrazovanja svim ili većini pripadnika građanske zajednice. Jedan je od glavnih nedostataka Osnove potpuno prešućivanje stanja u Vojnoj granici, posebno bolno pitanje, istaknuto i u navedenom Lentulajevom pismu Jelačiću iz svibnja 1849., o stanju školstva, narodnog jezika i hrvatskog nacionalizma u Vojnoj granici. Po tome bi, dakle, Osnova važila samo za hrvatsko-slavonski Provincijal. Vjerojatno je njezina kasna izrada, odnosno preinaka, u srpnju i kolovozu 1849., kada je postalo jasno da će se teško očuvati i dotadašnja autonomija Hrvatske, odlučujuće djelovala na nespominjanje anakronističkog sustava u Vojnoj granici u osnovi o školstvu. Osnova predviđa izrazito laičko ustrojstvo školstva, pri čemu bi Katolička crkva izgubila najveći dio svojeg do tada iznimno velikog utjecaja na školstvo u Hrvatskoj. Simptomatično je, u tom pogledu, da osnova potpuno ignorira tadašnju dominantni značaj Crkve u hrvatskom školstvu, predviđajući jedino katoličku vjeroispovjesti kod predavača na Teološkom fakultetu. Objašnjenje tog postupka Prosvjetnog odsjeka može se naći u Lentulajevom pismu Jelačiću od 12. siječnja 1850. U njemu banski namjesnik ističe da je Osnova o školstvu željela osigurati da za učitelje budu primane osobe koje će pomoći školama i mladeži u obrazovanju, bez obzira na vjeroispovijest i jesu li svećenici ili svjetovnjaci, a da se istovremeno izbjegne nadzor nad školama od bilo kojeg crkvenog reda. Kao primjer Lentulaj ističe nužnost nepostavljanja dvaju franjevacu u Varaždinskoj gimnaziji, jer kod njih i drugih redova »moradu se često stališu učiteljskom posvetiti muževi bez svakoga na to nutarnjega nagona, bez svoje volje, jedino iz slepe pokornosti prama svomu poglavaru; – a kakav se može ugledati napredak školske mladeži pod rukovodstvom muževah, koji tim načinom za učitelje izabrani teške i veoma gorke sebi žertve doprinašaju, koji udaljeni od sveta, komu su se polag pravilah reda svoga odrekli, duh vremena i mladeži niti poznadu niti poznati nemogu.«³⁴ Time je Lentulaj ukazao na mišljenje prošireno u Banskome vijeću, ali i dijelu zagrebačkog tiska, o anacionalnosti Katoličkog crkve ili, barem, njezine nedovoljne brige za društveni razvitak hrvatskog nacionalizma, osobito među širim društvenim slojevima.

³⁴ HDA, Banska pisma, 1850./kut. CLIX./br. 72.

S U M M A R Y

LEGAL BASES OF THE COMMITTEES OF THE CROATIAN PARLIAMENT
AND THE BANAL COUNCIL IN 1849

The author presents six propositions of the legal bases of organizing the counties, Croatian government, Parliament, national army, relations of Croatia with Austria, and education, which were created or adapted to Croatian situation by the committees of the Croatian Parliament in 1848 and the Banal Council. These bases are a very important source for studying Croatian national movement in 1848/49 and its fundamental goals like uniting Croatian countries, national autonomy, reorganization of Habsburg Monarchy, formation of Croatian national army, modernization of Croatian society and building up new bourgeois political, state, administrative and educational institutions in Croatia. None of these bases was ever realized because of incompatibility with centralistic and germanizing orientation of the Austrian government which, in Summer of 1849, won over Hungarian revolutionary forces and soon after that abolished traditional Croatian political autonomy.